

PROBLEMATIKA VAROVANJA SUHIH ZIDOV KOT POMEMBNEGA ELEMENTA KULTURNE KRAJINE V PARKU ŠKOCJANSKE JAME¹

Strokovni članek | 1.04

Izveček: Avtorica se v članku ukvarja z vprašanjem določbe Zakona o regijskem parku Škocjanske jame, ki spremlja stanje in zagotavlja varstvo kulturne krajine na njegovem območju. Etnologinja, zaposlena pri upravljavcu zavarovanega območja, najprej poda grob pregled problematike suhega zidu v parku in ga nadgradi s preučitvijo z gradnjo povezanih predpisov in obnovo suhih zidov. Na koncu povzame še konservatorske smernice za varovanje in spremljanje zavarovane kulturne krajine v parku Škocjanske jame.

Ključne besede: konservatorstvo, nepremična kulturna dediščina, kulturna krajina, zavarovanoobmočje, suhi zid, park Škocjanske jame, Kras

Abstract: The author of this paper, who is an ethnologist and is employed at the Škocjan Caves Park, looks at the provisions of the *Škocjanske Jame Regional Park Act* that monitors and safeguards the cultural landscape in this area. The article first looks at the problems involved in the safeguarding of dry stone walls in the Park, and then explores the regulation on the construction and restoration of dry stone walls. Finally it discusses the conservation guidelines on the safeguarding and monitoring of the protected cultural landscape in the Škocjan Caves Park.

Key Words: conservation, immovable cultural heritage, cultural landscape, protected area, dry stone wall, Škocjan Caves Park, Karst

Uvod

Leta 2011 smo si v zavodu, ki upravlja z regijskim parkom Škocjanske jame, zadali nalogo, da bomo izvedli raziskavo o tehniki gradnje suhih zidov,² preučili predpise, ki na tem področju predvidevajo pridobivanje morebitnih dovoljenj in soglasij, ter preučili problematiko varstva kulturne krajine³ na območju parka, in to v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za varstvo narave (v nadaljevanju ZRSVN) in Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS).

V članku tri naloge obravnavam s predstavitvijo pridobljenih oziroma raziskanih izhodišč kot temeljev za nadaljnje delo Javnega zavoda Park Škocjanske jame, Slovenija (v nadaljevanju JZ PŠJ) v sklopu načrtovanega sodelovanja pri varstvu kulturne dediščine in ohranjanju kulturne krajine. Gre za enega od ciljev Programa varstva in razvoja parka Škocjanske jame za obdobje 2011–2015 (Program varstva 2011), ki naj pripomore k ohranjanju kulturne krajine, predvsem številnih suhih zidov in kraške gmajne. Cilj izhaja iz določbe, da je »park del matičnega Krasa, ki ima prepoznavne in specifične tipe kulturne krajine in gradi na ohranjanju identitete tega območja« (Program dela 2011: 14).

Suhi zid v Parku Škocjanske jame

Pred raziskavo tehnike gradnje suhih zidov v parku sem si ogledala in popisala posamezne kamnite (suhe) zidove v vseh treh vaseh na območju parka, tj. Matavunu, Škocjanu in Betanji v občini Divača. Sledili so intervjuji s šestimi sogovorniki iz Betanje, Škocjana, bližnjih Dan pri Divači in Škofelj, skromnejše dopisovanje z Božidarjem Premrlom iz Restavratskega Centra ZVKDS, razgovor z arheologinjo Sabino Pugelj in Edo Belingar, odgovorno konservatorico novogoriške enote ZVKDS, ki je besedilo kritično prebrala. Iz zbranih podatkov in opažanj je nastal grob opis problematike, ki bi gotovo terjal dodatne primerjalne raziskave s pomočjo arhivskih virov in literature. Podatki, pridobljeni z ustnimi viri, omogočajo le okvirne rekonstrukcije datacij in tehnik, terjali pa bi dodatno preverbo in potrditev. V gradivu ni podatkov o natančnejši rabi orodja in njegovem popisu ter o natančnejših lokacijah pridobivanja kamenja. Izbrskati nisem uspela niti podatkov o profesionalnih lokalnih skupinah graditeljev kamnitih (suhih) zidov, njihovi organizaciji, šolanju in delu, čeprav so nekateri potrdili, da so obstajale. (slika 1)

Datacija in graditelji

Škocjan je znan kot prazgodovinsko gradišče⁴ in utrjeno srednjeveško taborsko naselje.⁵ Iz tega izhaja, da so tudi nekateri suhi zidovi na njegovem območju zgrajeni na temeljih prazgodovinskih in srednjeveških obzidij⁶ in teras. Med njimi se je ohranil

1 Članek temelji na raziskavi in analizi problematike suhih zidov na območju parka Škocjanske jame, ki ju je avtorica samostojno izvedla leta 2011 in končala januarja 2012 v sklopu svojih delovnih obveznosti pri upravljavcu zavarovanega območja. Takrat z istrskim projektom Revitas in metodologijo konservatorjev na tem območju še ni bila seznanjena, *Priručnik za suhozidno gradnjo* (Benčič Mohar 2012) pa tudi še ni bil natisnjen, zato vsebinsko in metodološko ne izhaja iz njega (op. a.).

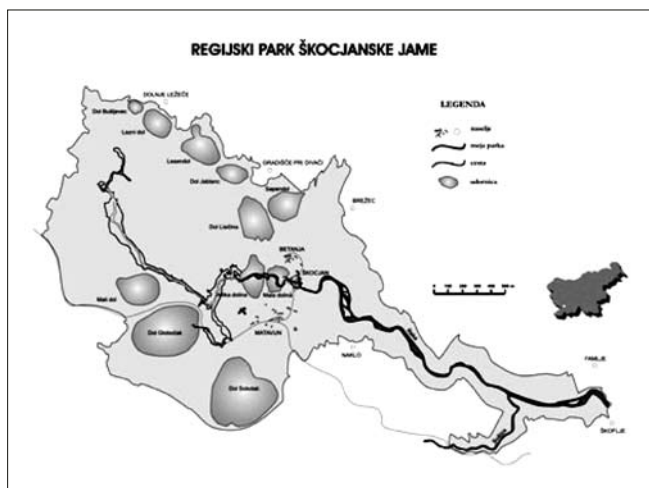
2 Suhi zid je kamnit zid, zgrajen brez uporabe malte.

3 »Kulturna krajina« je nepremična dediščina, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost (ZVKD-1 2008: 3. člen).

4 Gradišče je bilo na južni položni strani obdano z obzidjem. Datirano je v pozno bronasto, železno in rimsko dobo (internetni vir 2).

5 Vas je bila v poznem srednjem veku, v 16. stoletju, zaradi zaščite pred nevarnostjo, ki je grozila od turških vpadov kot tudi od beneške in avstrijske vojske, ob menjavi lastnikov mestoma utrjena z obzidjem. Poleg Črnič gre za edino znano tovrstno naselje na Primorskem (Fister 1975; internetni vir 2).

6 Kot srednjeveški zid bi po mnenju arheologinje Sabine Pugelj lahko prepoznali zid med Okroglico in Škocjanom, ki pa skladno s takratnimi

Karta območja parka Škocjanske jame.
Izdalal: Borut Peric, Arhiv JZ PŠJ, 2003

kos bronastodobnega obzidja. V ta čas lahko zagotovo datiramo začetke suhozidne gradnje na območju parka, čeprav je ta morda še starejša, saj vemo, da se je na Krasu začelo kmetovati že v neolitiku, ko so ljudje v jamah in spodmolih med drugim imeli staje za drobnico pa tudi govedo in svinje. Zato arheologi dopuščajo možnost, da so vhode že takrat ograjevali z zidanimi konstrukcijami, kar pa je potrjeno šele za pozno prazgodovino (Fabec 2003: 90). So jih gradili tudi na območju Matavuna, Škocjana in Betanje? In do kdaj se je tukaj praksa zidanja suhih zidov ohranila?

Iz spominov sogovornikov izhaja, da suhih zidov na območju parka zagotovo niso gradili od poznih tridesetih let 20. stoletja. Po mnenju nekaterih naj bi jih nehali graditi celo že konec 19. stoletja, kar pa verjetno ne drži, saj npr. Vilma Žnidarčič iz Betanje ve povedati, da je njen ded, zidar Jožef Ivančič – *Pepi Tonkou* iz Rodika (letnik 1881),⁷ sezidal suhi zid med vrtom in ravnino na domačiji Betanja 3 – *Pr Kščaki*. Mogoče je, da mu je pri tem pomagal Babuder iz Rodika (*Mrkuc*), s katerim sta največkrat skupaj zidala. Ker se je z zidanjem poklicno začel ukvarjati šele na začetku 20. stoletja, je trditev, da so bili vsi suhi zidovi na območju parka sezidani v 19. stoletju, napačna (Kranjc, TZ 203/2011).

Prav tako po vaseh krožijo razne zgodbe o Škocjancu Franetu Delezu (1875–1950; Škocjan 3), majhnem možicu, vaškem neprofesionalnem zidarju, ki ni znal zidati z betonom in je z veseljem popravil ali naredil kak suh zid, ki pa ni vedno obstal. Tako naj bi po pripovedovanju Albine Bak v tridesetih letih 20. stoletja z betonom zidal hlev pri Dolganovih na Brežcu, ta pa se je ponoči podrl. Drugi dan so ga Dolganovi pričakali z besedami: »Frane, drži!« češ, naj poprime, da se ne bo hlev porušil (Kranjc, TZ 203/2011; Kranjc, TZ 204/2011; Kranjc, TZ 206/2011). Če

načini gradnje tabornih obzidij ne bi smel biti suhi zid, ampak zidan, z živoapneno vezavo (Kranjc, TZ 214/2012).

7 Jožef Ivančič se je po končani osnovni šoli za zidarja učil pri dveh zidarskih mojstrih in nato deloval v rodniški zidarski skupini. Vilma Žnidarčič pove, da je šlo za izrazito solidarno *špvnjivo* (nar. 'delovno razmerje'). Ko je eden iz skupine zbolel in so delo opravili preostali, je tudi njemu pripadal delež zasluzka (Kranjc, TZ 203/2012).

si primerjalno pogledamo situacijo v bližnjem zaselku Pared pri Kačičah, ki leži zunaj parka na njegovem prehodnem območju, vidimo, da je situacija podobna. Zofka Grandič (letnik 1921), rojena Parapat, se še edina spominja,⁸ kako je njen ded, Miha Parapat z domačije *Pr' Štulki*, okrog kmetijskih površin zidal suhe zidove do tridesetih let 20. stoletja. Pove, da so zidove okoli kalov delali pred njenim časom, tiste v vasi, ki so jih naredili zidarji, pa so v njenem času le še popravljali (Kranjc, TZ 205/2011).

Iz povedanega izhaja, da so suhe zidove gradili ljudje sami, v vaseh pa so jim na pomoč priskočili tudi zidarji, ki so po opozorilu Ede Belingar sicer zidali po istem suhozidnem principu, a so pogosto uporabljali še apneno malto.⁹ Vilma Žnidarčič razlaga, da so zidarji zidali hleve ipd. zahtevnejše konstrukcije, medtem ko so bili zunaj vasi zidovi narejeni zelo površno (»zmetani na kup«), kar kaže na to, da so jih zložili lastniki parcel sami. V vasi so zidovi »lepši«. Domneva, da so se pri njihovi zidavi lastniki bolj potrudili, ker so imeli radi lepo urejeno okolje (Kranjc, TZ 203/2011). Iz pričevanja Zofke Grandič izhaja, da so zidove ob *brjačih* (nar. 'dvoriščih')¹⁰ gradili zidarji, saj so zelo ravni in pozorno zgrajeni iz obdelanega kamena (Kranjc, TZ 205/2011). Mogoče je, da so jih gradili v istem sklopu s hlevom, skednjem, hišo ter z drugimi poslopji na domačiji in pri tem uporabljali malto. Uglednejšim vaščanom, kakršni so bili prebivalci domačije Matavun 8 ali Dolganovi iz Brežca, pa so tudi suhe zidove okoli njihovih kmetijskih površin sezidali mojstri, morda za kakšno protiuslugo, ne nujno za denar (Kranjc, TZ 203/2011).

Zidove na gmajni so po domnevah sogovornikov v širši okolici Škocjana popravljali in vzdrževali, dokler so se preživljali s kmetijstvom, torej v grobem do šestdesetih let 20. stoletja. V vaseh jih bolj ali manj primerno vzdržujejo še danes (Kranjc, TZ 204/2011).

Vprašanje začetkov betoniranja suhih zidov ostaja ne ravno razjasnjena uganka. Mogoče je, da je bil zid okoli Okroglice betoniran že leta 1914, saj je ta letnica vpisana v beton. Hkrati pa arheologinja Sabina Pugelj domneva, da je bil ta zid že izvorno zidan z uporabo živega apna po srednjeveški praksi vezave kot ostanek srednjeveškega obzidja¹¹ (Kranjc, TZ 214/2012). Vilma Žnidarčič dodaja, da raba betona postane vedno bolj množična po drugi svetovni vojni, ko se ta, zaradi ugodnejše cene, kupuje v Italiji (Kranjc, TZ, 204/2012).

Kje se nahajajo

Suhi zidovi so tako v vaseh kot na kraških kmetijskih površinah, z izjemo gmajne, tj. pašnih površin, ki so bili izvorno v skupni lasti vaške skupnosti oziroma države. Domačije v vaseh so vselej obdajali zidovi boljše kvalitete, narejeni iz obdelanega kamena, za katerega Rudi Svetina iz Škofelj meni, da je ostalo od zidanja hiš (Kranjc, TZ 199/2011). Marsikje, čeprav ne povsod, so pri

8 Noben sogovornik z območja parka ne pomni, da bi za časa njegovega življenja kdo sezidal kak suh zid v ali zunaj vasi.

9 Gre za mešanico uležanega, tj. vsaj deset let starega, gašenega apna in čistega kremenovega peska z vodo (Novice 1855: 1).

10 Tu in drugod v članku okrajšava nar. = narečno.

11 Na suho zložen zid se po Fistru pri protiturskih taborih na Slovenskem, kamor prištevata tudi Škocjan, rabi le za dodatno ali začasno prepreko in ni pogosto uporabljen. Na Primorskem naj bi šlo po navadi za grobo klesan krajevni kamen, zložen v zid, »ki je znotraj izpolnjen z lomljencem v živoapneno malto ali celo zidan na suho z živim apnom« (1975: 36–37).

njihovi izvedbi uporabili tudi apneno malto. Na sploh so *brjači* v Matavunu, Škocjanu in Betanji povečini še danes, tako kot nekoč, obzidani z višjim ali nižjim kamnitim zidom, ki se zapira z dvorišnim portalom, včasih zgolj z vhodnimi zidnimi stebri, ali pa so ostali iz različnih razlogov (premožnosti, neznanja, prostorske oz. reliefne omejitve, zlasti v Betanji in Škocjanu) brez kakršne koli vratne zapore. 'Dvorišni portal' (nar. *klu'na*) je vselej kombiniran z nekoliko višjim obzidjem in lesenimi dvo-krilnimi vrati. V nasprotju z njim pa vhode iz dveh 'kamnitih vhodnih stebrov' (nar. *prtu'ne*) zasledimo v kombinaciji nižjih obzidij in železnih dvokrilnih vhodnih vrat. Kadar dvorišče ostaja brez vratne zapore, je obzidje nizko in rabi predvsem orisu obsega posesti v okolici domačije (prim. Matavun). Posebnost je Škocjan, v katerem niz hiš ob cerkvi ostaja brez zaznamovanih dvorišč. Enako velja za dvorišča *Jurj've* in *Pep't've* gostilne. Pr *Nanet'v'h* pa naj bi bilo dvorišče sprva v celoti zgrajeno z nižjim zidom in na njem stoječo železno ograjo, nakar je bil na začetku 20. stoletja prednji del zidu porušen. Zapora se je ohranila na posestvu levo in desno (Kranjc 2005: 69–72).

Vrtovi v vaseh so bili in so še danes v neposredni bližini domačij, niso pa nujno znotraj obzidja *brjača*. V Betanji se nadaljujejo na terasah v smeri previsnih sten Male in Velike doline, v Matavunu in Škocjanu pa vrt od dvorišča ponekod loči cesta. V teh primerih so nekateri vrtovi v vaseh obzidani ali utrjeni z različno visokim suhim zidom. Med »vrtinimi« po višini in kvaliteti izdelave najbolj izstopajo suhi zidovi okoli Štrekeljnovega vrta, ki mejijo na obzidje škocjanskega kala, in vsi suhi zidovi na pobočjih in vrhu od Matavuna do Škocjana in Betanje. Tu so poleg vrtov, njiv in travnikov ponekod na košeninah tudi pasli krave.

Na območju vasi Matavun, Škocjan in Betanja so še štiri lokacije izjemnega pomena, ki jih morda prav zato ali tudi zato obdajajo zelo kvalitetni kamniti zidovi, zidani z apneno malto, a po suhozidnem principu. To so cerkveno obzidje, obzidje okoli kalov, obzidje škocjanskega pokopališča in obzidje okoli brezna Okroglica sredi Škocjana. Starosti teh zidov iz razpoložljivih podatkov ni bilo mogoče natančno določiti, a gotovo segajo v čas 19. stoletja in še dlje. Kvalitetna so tudi suhozidna podporna obzidja ob glavni cesti matavunsko križišče–Naklo in ceste v Betanjo, za katere sogovorniki domnevajo, da gotovo sodijo še v čas avstro-ogrske monarhije (Kranjc, TZ 203/2012; Kranjc, TZ 204/2012). Preučevane vasi so strnjeno posejane, zato je včasih težko ločiti območje naselja od območja kmetijskih površin (prim. pobočja in vrh med vasmu Matavun, Škocjan in Betanja). Če se bolj oddaljimo od vasi, ponovno opazimo, da so z njimi obzidali zlasti njive in travnike, da živina med pašo ne bi zašla in povzročila škode. Suhih zidov ni na gmajni, ki je bila v lasti vaške skupnosti oziroma države in so jo lahko uporabljali vsi *jurarji* (tj. 'člani vaške skupnosti') za poletno pašo.¹² Prav tako jih ni tam, kjer se zemljišča končujejo s strmimi skalnatimi previsi oziroma z naravnimi terasami. Največ suhih zidov zunaj naselij je okoli 'vrtač' (*dolin*). Zaradi debelejšje plasti zemlje na dnu so bile v njih navadno njive, okoli katerih so sezidali suhe zidove. Pri tem Rudi Svetina zlaganje kamenja v zidove okoli vrtač pojasnjuje s širjenjem njiv v dolini, ki je pred tem terjalo obvezno čiščenje kamna (Kranjc, TZ 199/2011).

12 Na travnike so gnali past živino šele, ko so jih konec junija (otava) ali julija in avgusta pokosili.

Najbolj celovito pričevanje o obzidovanju dolin, katerega datira v čas do tridesetih let 20. stoletja, podaja Zofka Grandič, zato ga povzemam v celoti:

Ded Miha Parapat je imel navado med pašo goveda iskati doline z več zemlje, ki jih je nato obzidal s suhim zidom. Tako so *n Kراسi*¹³ imeli 11 dolin, vsako veliko tri are. Vanje so po tem, ko so bile obzidane, peljali po en koš gnoja in sadili krompir, zelje, ječmen ali rž. Nekatere od teh dolin so se nahajale tudi po uro hoda iz vasi. V času suš so v tri doline z zeljem nosili vodo, s katero so zalivali poljščino. Na njih so na leto pridelali cel voz zelja. Kamenje za zidati suh zid so dobili na parceli tako, da so ga pobrali s površine in skopali. Zofka se spominja, kako so na nekem zemljišču iz doline med čiščenjem skopali vso zemljo. Kamenja je bilo toliko, da ga niso imeli kam dati, zato so z njim najprej zasuli dolino in na vrh posuli zemljo. Tako so poravnali dolino, v kateri so nato naredili njivo (Kranjc, TZ 205/2011).

To kaže, da so z obzidovanjem dolin ne le pridobivali (izboljševali) obdelovalno površino, ampak tudi ustvarjali ustrezno mikroklimo za gojenje posameznih kulturnih rastlin.

V zidu okoli kmetijskega zemljišča je bila vselej 'odprtina' (nar. *vrzela*). Po pripovedovanju Vilme Žnidarčič je bila široka toliko, da si skoznjo lahko prišel z vozom. Nekatere so imele ob straneh večje pokončne kamne, največkrat pa sploh ne. V Lokvi so takim kamnom rekli *vrzelniki*. Tega poimenovanja na območju parka ne poznajo. *Vrzelo* so zapirali s prekrizanimi koli, z vejo ali s kosom drevesa, da ne bi živina ušla vanjo in popasla njivo ali košenino. Če je čez parcelo vodila steza, so tretjino ali četrtno *vrzelo* pustili odprto. V Betanji sta čez *vrzelo* vodili dve taki stezi. Da niso hodili naokoli po klancih, so ljudje rekli: »Jo udarmo počrjs!« in so šli po stezi čez parcele, tudi njive. Te steze so bile od vedno. Tudi če je šla čez njivo, ki so jo zorali ali nanjo posejali pšenico, so ljudje šli po njej, jo poteptali, in nihče se zaradi tega ni jezil (Kranjc, TZ 203/2011; Kranjc, TZ 204/2011). Ugotovimo lahko, da so zidovi na kmetijskih zemljiščih na območju parka najpogostejši *n Kراسi*. Zidovi bogatejših vaščanov so iz obdelanega pravokotnega kamenja, kar dopušča možnost, da je bilo prineseno iz okoliškega nahajališča (kamnoloma), medtem ko so zidovi revnejših iz neobdelanega kamenja, ki so ga našli na tamkajšnjem zemljišču (Kranjc, TZ 199/2011; Kranjc, TZ 203/2011). In kot slikovito pove Rudi Svetina, so vsakič, ko so gnali past, na zid naložili kak kamen in, misleč na mejo svoje parcele, rekli: »Do tukaj je moje!« (Kranjc, TZ 199/2011).

Princip suhozidne gradnje in tipi suhih zidov

Pomembnejši vaščani so kamnite bloke za gradnjo suhih zidov verjetno pridobivali tudi iz bližnjih kamnolomov, da bi z umetno izdelanimi zidovi izražali svoje bogastvo in položaj v družbi. Na sploh pa se je kamenje za gradnjo suhih zidov pridobivalo s čiščenjem lastnih obdelovalnih površin. Kamenje se je pobiralo po površju, na območju njiv pa tudi kopalno. Naj poudarim, da v vaseh na območju parka domačini ne pomnijo odstranjevanja oziroma čiščenja kamenja z miniranjem, o čemer je npr. živ spomin na območju Lokve. Prav tako v tukajšnjih vaseh ne pomnijo

13 *n Kراسi* je ledinsko ime za zemljišča proti Lokvi in Ležečam. Tam imajo zemljišča tudi prebivalci parka.

posebnih poimenovanj posameznih kamnov suhega zidu (Kranjc, TZ 199/2011; Kranjc, TZ 200/2011; Kranjc, TZ 204/2011).

Najbolj preprost način suhe gradnje je bilo »metanje« kamnov na *grublo*. Grubla je po razlagi Albine Bak 'zid, ki ni bil sestavljen'. Za primer navede *Komarjevo grublo* za upravo parka (Kranjc, TZ 204/2011), kar nekaj jih je na *Šimcvi* parceli od Betanje proti Malnom. Gre za kup tako majhnega kot velikega kamenja, ki so ga očistili s kmetijske površine. Nanj so metali tako rekoč »odpadni material«, o čemer priča reklo: »Nesi na grublo škavace« (nar. 'smeti') (Kranjc, TZ 203/2011). Kot *grubla* se je ohranil ostanek obzidja škocjanskega gradišča, ki govori o tem, da gre pri tem morda za najstarejšo, zagotovo pa za najobstojnejšo tehniko suhe gradnje. Niso pa vse *gruble* nametane, nekatere so (mestoma) tudi lepo nanizane.

Suhi zidovi, kot jih povečini poznamo danes, katerih tehnika izdelave pa ni nujno dosti mlajša od *grubl*, so (bili) v nasprotju s slednjimi v širši okolici Škocjana največkrat dvojni. To pomeni, sezidani iz dveh stranic iz neobdelanega kamenja,¹⁴ vmes pa utrjeni z drobirjem. Suh zid, ki nima temelja, ampak je preprosto postavljen na zemeljsko površino, očiščeno rastja, so začeli graditi z okvirjem iz večjih kamnov, ki so ga nato nadzidovali s skrbno izbranimi, trdno prilagajočimi se kamni. Te so z notranje strani podlagali z drobnejšim kamenjem ter z občasno preklado z večjim kamnom po širini; s tem so gradili trdnost zidu. Da je pri tehniki gradnje suhih zidov ključno zagotavljanje trdnosti konstrukcije s skrbnim zlaganjem kamnov,¹⁵ priča tudi zgodba Zofke Grandič o dveh ženicah iz zaselka Pared pri Kačičah, ki sta zid zidali tako, da sta na drobno kamenje polagali *debelega* ('večjega'), zaradi česar se je zid porušil (Kranjc, TZ 205/2011).

Starejši zidovi so v preseku trapezaste oblike, medtem ko so novejši bolj pravokotni. Prvi so zgoraj ožji, drugi pa širši. Vselej spodaj prevladujejo veliki kamni, ki zagotavljajo stabilnost konstrukcije. Na debelino in višino zidov sta med drugim verjetno vplivala količina in debelost razpoložljivega kamenja. Če je prevladovalo drobno kamenje, so zgradili širši in nižji zid. Če je prevladovalo večje kamenje, so lahko zgradili ožji in višji zid.

Posebno pozornost so pri gradnji posvečali zaključku zidu, saj so z njim skušali zid zaščititi pred spiranjem, rahljanjem in rušenjem. Največkrat so vrh zapolnili s čim bolj tesno prilagajočimi se kamni. Toliko bolje, če so bili ti kamni večji in z ravnim površjem. Starejši imenitnejši zidovi na območju parka so zaključeni »na trikotnik« (sliki 7, 8) ali pa z večjimi, tesno prilagajočimi se 'ploščatimi kamni' (*škrlami*), z daljšo stranico položeno pravokotno na zid, ki v enem kosu prekrivajo kar največ širine zidu. Pri »trikotnikih« je zanimivo to, da so praviloma učvrščeni z apneno malto.¹⁶ Obenem so vrhovi nekaterih zidov lepo porušeni z mahom, ki ravno tako štiti zid pred rušenjem. Kar nas nehote spomni na prakso škofeljskih mojstrov, tj. Rudija Baka,

Zdravka Škrlja, Rudija Svetine in drugih, ki špranje v suhih zidovih sproti in še posebej na vrhu utrjujejo z *mouto*, tj. zemljo, mahom, ilovico, slamo, ki jo postržejo okoli zidu in posujejo po vrhu. Te prakse na Lokavskem ne poznajo in jo Škofeljci sami razlagajo kot posledico manjše kamnitosti tal na skrajnem vzhodnem robu Krasa. *Mouta* naj bi nadomestila pomanjkanje drobirja za zapolnjevanje zidu (Kranjc, TZ 200/2011).

Višina, širina in gradnja zidu so odvisne od njegovega tipa. Na podlagi ogledov in meritev na območju parka je glede na njegovo sekundarno funkcijo¹⁷ mogoče določiti tri tipe suhih zidov: 1. razmejivni, 2. podporni in 3. podporno-razmejivni zid.

Razmejivni zidovi se pojavljajo na mejah parcel in so največkrat cca meter visoki in sedemdeset centimetrov do meter široki. Ker se sčasoma posedejo, lahko sklepamo, da so bili prvotno verjetno nekoliko višji in ožji. Izjema med temi zidovi na območju parka so 1,2 do 2 m visoki (in 60 do 70 cm široki) zidovi v lasti prebivalcev Matavuna 8 in 4. Ta tip zidov praviloma rabi izboljševanju izrabe kmetijskih površin (čiščenju, ustvarjanju mikroklime), zamejevanju lastnine in preprečevanju škode, ki jo povzročijo živali.

V nasprotju z razmejivnim zidom se podporni zid pojavlja v brežini, ki jo podpira z utrjevanjem terase, s čimer preprečuje zdrs zemlje. Kar nekaj takih je na pobočju Škocjana in Betanje. Za razloček od preostalih suhih zidov so podporne zidove zidali samo z eno stranico, saj je vlogo druge igrala brežina. Za te zidove je značilno, da so širši. Njihov temelj so sestavili iz večjih blokov, ki so jih za razloček od preostalih zidov postavljali navpično proti bregu in nekoliko nagnjene, kot bi skladali drva. Čelno in edino stranico so pozidali trdno, s skrbno izbranimi (in obdelanimi) srednje velikimi in velikimi kamni, ter za njo zataknili in zagodili čim več drobnega kamenja, da so skupaj s prekladami zagotovili trdnost zidu (Kranjc, TZ 199/2011). Zaključkov na vrhu ni bilo, saj se spojijo s teraso in nadaljujejo v travnik tako, da je kamnit zaključek čelne stranice na tleh komaj zaznaven. Starejše podporne zidove so gradili nagnjene na brežino, zato da se je voda ob deževju lepo stekala po licu in ni ogrozila trdnosti zidu. Da gre pri podpornih zidovih, ki so v prerezu pravokotne oblike, za novost, je vidno pri starih nagnjenih zidovih, ki so mestoma popravljeni v pravokotno obliko. Na teh delih je kamenje svetlejšje in obraščenost zidov znatno manjša. Dimenzije prislonjenih zidov so od 1,7 m širine do 2,6 m dolžine višine.¹⁸ Dimenzije podpornih zidov s pravokotnim prerezom so 0,5 do 1 m širine in 1,6 do 2,4 m višine. Podporni zid prvenstveno rabi izboljševanju izrabe kmetijskih površin (čiščenju in uravnavanju ali melioraciji debeline zemeljske plasti – terase).

Kot tretji tip suhih zidov navajam podporno-razmejivne zidove. Ti so v osnovi zgrajeni s tehniko podpornega zidu in nato nadgrajeni s tehniko navadnega razmejivnega zidu (prim. prva terasa pod upravo, zid ob cesti Matavun–Naklo – ti zidovi dosega največje dimenzije) oziroma so zgrajeni kot močan razmejivni zid, ki obenem nosi navoženo zemljo. Primer takega zidu je zid okoli Štrekeljnovega vrta, kamor je bila zemlja naknadno navožena (Kranjc, TZ 203/2011). Ta mešani tip zidu opravlja funkcije preostalih dveh tipov zidu, katerih kombinacija je.

17 Za primarno funkcijo zidov smatram zid kot odložišče odvečnega kamenja.

18 Zmerila sem dolžino stranice zidu v višino. Ker je zid pod kotom, je ta večja od dejanske višine.

14 Včasih se je posamezne stranice ključnih nosilnih kamnov, da so se trdneje prilagale stranicam sosednjih kamnov, udarilo z *macolco*.

15 Zlaganje suhega zidu je časovno zamudno opravilo, ki zahteva izkušnje. Začne se z razgrnitvijo materiala po tleh, kar omogoča lažje in hitrejše iskanje primerne kamna, primerne lege zanj, obračanje, nadomeščanje z drugim primernejšim kamnom, vse z edinim vodilom, da bo zložba na koncu trdna.

16 Pri Dolganovem zidu, ki se nahaja na tranzicijskem območju parka, nisem našla sledov malte, kar morda kaže na to, da so bili trikotni zaključki z njo utrjeni šele naknadno.

Popis suhih zidov na ožjem območju parka

Popisovalec: Darja Kranjc

Datum popisa: št. 1–9, 12–14: 31. 3. 2011; št. 10–11, 15: 10. 1. 2012

Kraj popisa: št. 1–11: območje vasi Škocjan; št. 12–14: območje vasi Matavun; št. 15: območje vasi Betanja

	Št. 1: Zid pri upravi PŠJ – prva terasa	Št. 2: Zid pri upravi PŠJ – druga terasa
Tip	podporno-razmejitveni	podporni (prislonjen)
Dimenzije	1 m širok; 2,40 m visok	1,70 do 1,80 m širok; na mestih, kjer je bil popravljen, meri 1 m v širino; visok 1,60 m (del pravokoten na tla) do 2,6 m (del prislonjen na brežino)
Posebnosti zidave	zidan iz velikih blokov; večina zidu se prislanja na brežino, 1 m pa je nad njo; nad brežino gre za dvojni zid z vmesnim gruščem; v brežini verjetno dvojni zid z brežino	zid je mestoma prislonjen pod kotom na breg (podobno kot pri skladanju drv), mestoma pa zidan pravokotno na tla (domnevno gre za dele, ki so bili pozneje popravljeni); zidan je iz srednje velikih kamnov
Zaključki	na vrhu je močno poraščen z mahom in bršljanom, domnevno brez zaključkov oziroma zaključek z mouto	brez zaključka na vrhu; se spaja s teraso in nadaljuje v travnik; gornji rob kamnite stranice je komaj zaznaven
	Št. 3: Zid pri upravi PŠJ – tretja terasa (slika 2)	Št. 4: Zid pri upravi PŠJ – četrta terasa
Tip	podporni (raven)	podporni (raven)
Dimenzije	1/2 do 1 m širok; do 1,9 m visok	1 m širok; 2,40 m visok
Posebnosti zidave	spodaj široke škrle, na njih večji kamniti bloki; mestoma je struktura utrjena z večjim ploščatim blokom (gledano s spodnje čelne strani); za čelno stranjo nasutje kamnitega drobirja	spodaj zelo veliki podporni kamni, proti vrhu manjši
Zaključki	isto kot št. 2	isto kot št. 2.
	Št. 5: Zid pri upravi PŠJ – peta terasa (slika 3)	Št. 6: Zid na Jkopinovi parceli (slika 4)
Tip	razmejitveni (grubla)	razmejitveni
Dimenzije	1,90 m širok; 0,9 m visok; delno 4 m visoka grubla	0,7 do 0,8 m širok; 1,3 m visok s strani parcele in 0,7 m s klanca
Posebnosti zidave		temelj iz velikih kamnov, zgoraj mešano; vmes viden grušč
Zaključki		ni posebnih zaključkov
Drugo	grubla je s čelne strani, ki gleda proti upravi, pozidana	
	Št. 7: Škofeljska ulica (slika 5)	Št. 8: Jkopinov zid
Tip	podporno-razmejitveni	razmejitveni
Dimenzije	1 m širok; 1 m visok	1,2 m širine; 1 m višine
Posebnosti zidave	spodaj večji kamni, zgoraj vedno manjši, vmes viden grušč; kjer je prislonjen ob breg, grušč sega do brega (naravno brežino so uporabili namesto drugega niza kamenja)	kamni so bolj ploščati
Zaključki	ni posebnih zaključkov	z večjim drobirjem
Drugo		začetni rob je sezidan enojno, iz večjih kamnov; vrzela se je zapirala s frasko
	Št. 9: Štrekeljnov zid (slika 6)	Št. 10: Pokopališčni zid*
Tip	podporno-razmejitveni	podporno-razmejitveni
Dimenzije	0,63 m širok; 1,65 do 1,96 m visok	ob vhodu: zunanja stran zidu – 95 cm višine, 70 cm širine (30 cm višina trikotnika) do 270 cm višine, 50 cm širine (20 cm višina trikotnika); notranja stran zidu – 75 cm višine, 50 cm širine; sredina zidu v smeri proti Naklem: zunanja stran zidu – 310 cm višina, 50 cm širina (30 cm višina trikotnika); notranja stran zidu – 65 cm višina, 50 cm širina skrajni desni kot zidu v smeri proti Naklem: zunanja stran zidu cca. 410 cm višine in 44 cm širine (30 cm venca) sredina zidu v smeri proti Škocjanu: zunanja stran zidu – 240 cm višine, meter širine; notranja stran zidu – 105 cm višine

Posebnosti zidave	masivni kamni	masivni kamni in domnevna raba apnene malte; nekateri deli zidu so na vrhu ožji, drugi pa širši; kjer so zidovi ob zaključku ožji, je zid trapezasto grajen, medtem ko je pod širšimi zaključki zid raven; na spojih se stranice zidu v smeri proti Naklem ne zaključijo v ravnico, medtem ko se ti popolnoma izidejo v smeri proti cesti Matavun–Škocjan
Zaključki	nižji del je zaključen z obdelanimi škrkami (domnevno mlajše); višji del je zaključen na trikotnik (domnevno starejše), prehaja v porton	na trikotnik
Drugo	močno obraščen; je hkrati tudi nosilni zid, saj nosi zemljo, ki je bila napeljana na vrt, sicer bi se posula na cesto	pokopališče je narejeno iz navožene zemlje, ki jo nosi zid; obzidje je bilo na desno širjeno; 2005/06 je potekala obnova zidu s fugiranjem v delu, ki gleda na cesto, in z utrjevanjem trikotnih zaključkov na posameznih mestih; domnevno delo mojstrov zidarjev
	Št. 11: Cerkevno obzidje*	Št. 12: Slavkotov zid ob poti proti Sokolaku (slika 7)
Tip	podporno-razmejitveni (obrambni)	razmejitveni
Dimenzije	ob vhodu: zunanja stran zidu – 1 m visok, 50 cm širok; notranja stran zidu – 92 cm visok, 50 cm širok vhodni portal: 178 cm visok, 105 cm dolg, 64 cm širok levi zid proti Betanji, sredina in vogal: zunanja stran zidu – 4 m visok, 50 cm širok; notranja stran zidu – 110 do 130 cm visok, 50 cm širok na vogalu proti Reki: zunanja stran zidu – 280 cm visok, 40 cm širok; notranja stran zidu – 90 cm visok	0,6 do 0,7 m širok; 1,7 do 2 m visok
Posebnosti zidave	popravljeni deli zidu (betonski zaključek) so postavljeni pravokotno na tla; domnevno ohranjeni starejši zid od vhoda na levo je trapezast v prerezu (spodaj razširjen); v nivoju tal pri cerkvi je iz ceste proti Betanji opaziti dve odprtini za odtok meteorne vode; kamenje je obdelano, vendar ne veliko, domnevna raba apnene malte; zid se mestoma dviga iz žive skale	zidan iz ploščatih, obdelanih kamnov; na sredini grušč; spodaj širši kot zgoraj
Zaključki	ob vhodu in na levem zidu od vhoda skoraj do konca stranice je ohranjen zaključek iz starejših obdelanih škrk; od vogala proti Betanji in naprej desno do konca je zaključek betonski (novejše; konec 80., zač. 90. let 20. stol.)	na trikotnik
Drugo	izbočeni del, ki gleda proti Betanji, Gradišču oziroma dolini je v celoti pozidan na novo; hkrati dodan tudi betonski zaključek; delo mojstrov zidarjev	verjetno delo mojstrov zidarjev po naročilu
	Št. 13: Janezov podporni zid pod cesto	Št. 14: Janezov/nantov zid na ogradi pod Matavunom 8 (slika 8)
Tip	podporni	razmejitveni
Dimenzije	0,4 m širok; do 4 m visok; 0,8 m visok nadzemni del na cesti	0,6 do 0,7 m širok; 1,2 do 2 m visok (se dviga in spušča glede na teren, da potegne uravnalovko)
Posebnosti zidave	iz velikih blokov; poln lukenj za odtoke, ki gredo pod cesto	veliki bloki spodaj, manjši na vrhu vmes grušč
Zaključki	na trikotnik	na trikotnik
Drugo	mestoma napihnjen; predviden za rušitev; domnevno delo mojstrov zidarjev	domnevno delo mojstrov zidarjev
	Št. 15: Betanski zidovi (slika 9, 10)	
Tip	podporni	
Dimenzije	zunanj del zidu od 0,9 m do 4 m višine, meter širine; notranji rob zidu največ 1 meter višine (če se ta sploh pojavi)	

Zaključek podpornega zidu št. 3 v Škocjanu se spaja s teraso.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Pogled na vrh Komarjeve grube št. 5.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Približno meter visok razmejitevni zid št. 6 med klancem in kmetijskim zemljiščem.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Stranski zaključek obnovljenega podporno-razmejitvenega zidu št. 7.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Podporno-razmejitevni zid št. 9 z nadomestnim zaključkom horizontalno postavljenih škrl.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

1,7 do 2 m visok razmejitevni zid št. 12 med klancem in kmetijskim zemljiščem, skoraj gotovo delo poklicnih zidarjev.

Foto: Darja Kranjc, Matavun, 31. 3. 2011

Trikotast zaključek razmejitvenega zidu št. 14.

Foto: Darja Kranjc, Matavun, 31. 3. 2011

Pogled na podporne zidove betanskih teras.

Foto: Darja Kranjc, Betanja, 10. 1. 2012

Podporno-razmejitevni zid kala v Betanji.

Foto: Darja Kranjc, Betanja, 10. 1. 2012

Posebnosti zidave	v vasi so zidovi po večini vsi obnovljeni, v prerezu so pravokotne oblike in utrjeni z betonom; izjema je podporni zid ceste, ki je pod kotom prislonjen ob breg, po mnenju sogovornikov je že iz časa Avstro-Ogrske in ni betoniran; prav tako izstopa del zidu pri kalu; zunaj vasi, v smeri proti Malnom skoraj ni ohranjenega zidu, ohranjeni pa ne presegajo višine 1 – 1,5 m; na Šimcevem se pojavljajo grube	
Zaključki	zidovi so brez vidnejših zaključkov; stari podporni zidovi so zraščeni s tlemi; novi podporni in razmejitevni pa se zaključujejo z ravno zloženimi zabetoniranimi kamni;	
Drugo	zunaj vasi proti Malnom so vsi zidovi zelo zaraščeni in v slabem stanju, praktično marsikje neprepoznavni	

Predpisi, ki vplivajo na gradnjo in obnovo suhih zidov na območju Parka Škocjanske jame

Predpisi o gradnji in pridobitvi soglasja ZVKDS

Iz Zakona o graditvi objektov (ZGO 2002) izhaja, da se vsakršna gradnja novega objekta, rekonstrukcija objekta, nadomestna gradnja, odstranitev objekta in sprememba namembnosti lahko začne na podlagi pravnomočnega gradbenega dovoljenja.

Tudi če gre za gradnjo nezahtevnega objekta, se ta lahko začne na podlagi pravnomočnega gradbenega dovoljenja, ki pa se vodi po skrajšanem postopku, tako da se zahteva vloži na posebnem obrazcu, v katerem se prikažejo lega objekta, značilni prerezi ter oblikovanje objekta. V postopku izdaje gradbenega dovoljenja za nezahtevni objekt razen investitorja ni drugih strank.

Iz tega izhaja, da je za gradnjo suhozida na območju parka treba pridobiti gradbeno dovoljenje. Tega se pridobi na podlagi klasične vloge za izdajo gradbenega dovoljenja oziroma na podlagi vloge za izdajo gradbenega dovoljenja za nezahteven objekt, odvisno od višine gradnje. Mirijam Fabiani, vodja Oddelka za okolje in prostor na Upravni enoti Sežana, pove, da je skladno z Uredbo o vrstah objektov glede na zahtevnost (Uredba 2008) za suhi zid v višini do 1,5 m treba pridobiti gradbeno dovoljenje za nezahteven objekt, če je višji, pa klasično gradbeno dovoljenje tudi v primeru, ko se objekt popravlja, tako da se poruši in na istem mestu ponovno zgradi. Če se popravi le kak kamen, dovoljenje ni potrebno. Za vse novogradnje je dovoljenje obvezno.

Iz predpisov, ki določajo izdajo gradbenega dovoljenja, izhaja, da je pred vlogo treba:

- preveriti, ali je na parceli dovoljeno graditi v skladu z občinskimi prostorsko-ureditvenimi pogoji,
- pridobiti soglasje ZVKDS (pristojnih soglasodajalcev),
- imeti pravico graditi,
- priložiti projekt oz. ga ne priložiti v primeru, ko je (zid) visok do 1,5 m, kar se šteje za t. i. nezahteven objekt,
- oddati vlogo za pridobitev gradbenega dovoljenja,
- plačati takse za izdajo dovoljenja (internetni vir 1).

Tako v primeru gradnje kot popravila suhozida je vselej treba pridobiti soglasje ZVKDS!

Vprašanje soglasja ZRSVN

Za obnovo obstoječih suhih zidov v parku po razlagi Agencije Republike Slovenije za okolje ni treba pridobiti naravovarstvenega soglasja. Mnenje ZRSVN, OE NG, je celo, da za novogradnjo suhih zidov, škarp, ..., naravovarstveno soglasje ni potrebno. Omejitev ni razbrati tudi v Zakonu o regijskem parku Škocjanske jame (ZRPŠJ 1996).

Iz ZRPŠJ sicer izhaja, da lahko gradimo le v naseljih, zunaj njih novogradnje niso dovoljene, razen če se »zaradi potreb razvoja parka in tam živečih prebivalcev, s soglasjem ministra izjemoma dovolita prenova in nadomestitev obstoječih stavb« (ZRPŠJ 1996: 9. člen), vendar obnova suhih zidov ni nikjer eksplicitno omenjena, prepovedana ali kako drugače zakonsko normirana. Soglasje ministra se tako zahteva za ceste, pešpoti, jezove, stavbe, peskokope in kamnolome. Poleg tega se v nadaljevanju prepoveduje »posege, ki spremenijo podobo značilne kulturne krajine in namembnost zemljišča« (prav tam). Suhi zid pa je ključni del kraške kulturne krajine, zato bi lahko sklenili, da naravovarstveni vidik ne le ne nasprotuje popravilu in vzdrževanju

suhih zidov, temveč jih, z namenom ohranjanja habitatov, ki med drugim betoniranemu zidu niso lastni, celo spodbuja,

Izhodišča za varovanje in spremljanje stanja kulturne krajine na območju Parka Škocjanske jame

Kulturna krajina v parku Škocjanske jame

V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Strategija 2004) je območje Škocjanskih jam prepoznano kot krajinsko območje, pomembno na nacionalni ravni.

Kljub temu da Martina Stupar iz novogoriške enote ZRSVN opozarja, da v Sloveniji ni nobene naravne vrednote z vrstjo kulturne krajine (ZON 1999: 4. in 35. člen) in da vsebinsko to vrst pokriva ZVKDS, iz 134. člena ZVKD-1 (2008) izhaja, da se skrb za varstvo kulturne krajine na območjih, varovanih po predpisih s področja za ohranjanje narave, izvaja ob upoštevanju naravovarstvenih smernic. Kot sem navedla že v prejšnjem poglavju, je tako že v skladu z ZRPŠJ v parku Škocjanske jame zunaj območja naselij prepovedano izvajati posege, ki spremenjajo podobo značilne kulturne krajine in namembnost zemljišča, prepovedano pa je tudi spreminjati vegetacijske združbe s saditvijo neavtohtonih vrst (ZRPŠJ 1996: 9. člen). JZ PŠJ je dolžan nadzirati izvajanje teh varstvenih režimov in spremljati stanje na območju parka (prav tam: 17. in 27. člen).

Novogoriška enota ZVKDS v Smernicah za varstvo kulturne dediščine v Regijskem parku Škocjanske jame (2011: 13–14) ugotavlja, da se kulturna krajina na območju parka zarašča, opušča pa se tradicionalna raba kot edino dejansko zagotovilo varstva kulturne krajine. Ali drugače, ocena Marvy Lah Sušnik, odgovorne konservatorke za kulturno krajino na novogoriški enoti ZVKDS je, da kulturna krajina na območju parka ni specifična, nima ohranjenih elementov in ni rabljena. Če ni obdelovalcev, tradicionalne rabe, potem tudi kulturne krajine ni. Če naj se varuje, jo je treba ustaviti v nekem drugem času, tako da se znotraj nje ohranja dejavnost določenega časa (Kranjc 2011). In sedaj nazaj v realnost. V kakšnem obsegu naj se jo dejansko ohranja in kaj naj JZ PŠJ v zvezi z nalogami, ki mu jih nalaga ZRPŠJ, sploh spremlja na terenu?

Kaj naj JZ PŠJ nadzira in varuje

Marvy Lah Sušnik, odgovorna konservatorka za kulturno krajino na novogoriški enoti ZVKDS, poudarja vedute vasi, suhi zid in prepoved vnosa tujerodnih vrst rastlin kot tri ključne segmente kulturne krajine na območju parka Škocjanske jame, katerih ohranjanje naj JZ PŠJ zlasti spodbuja in/ali spremlja, da bo izpolnjeval svojo zakonsko obvezo (Kranjc 2011).

V parku je namreč treba ohranjati oziroma spodbujati ohranjanje kmetijske kulturne krajine na območju vedut na naselbinsko dediščino (vse tri vasi v parku) in iz nje. Ob urbanih točkah tako ni dovoljeno zasajati in graditi, kajti urbana območja v parku morajo imeti v prostoru svojo pojavnost brez motenj z vegetacijo in infrastrukturo. V zvezi s tem bi vetrnice na Vremščici »varovano« veduto motile in jih posledično tam ne bi smeli postavljati, vendar tako park kot Vremščica nista vpisana v Register nepremične kulturne dediščine kot spomenika kulturne krajine, zato ZVKDS ne more ukrepati, ker nima pravne podlage, saj je kulturna krajina v parku v register vpisana le kot dediščina pod evidenčno številko 5177.

Nadalje je v parku treba spodbujati vzdrževanje in gradnjo suhih zidov tako v naseljih kot zunaj njih. Pri čemer se je smiselno zavedati, da se bo zidove uspešno ohranjalo le, če bodo imeli funkcijo. To pa pomeni, da je za posredno vzdrževanje suhih zidov treba zagotoviti nadaljevanje tradicionalne kmetijske rabe zemljišč. ZVKDS zagotavlja nadzor nad njihovo gradnjo in popravilom s tem, da zahteva predhodno kulturnovarstveno soglasje in navodila za izvedbo, ki bi morala zahtevati obnovo na suh način in brez fug. Žal nobeno gradbeno podjetje v Sloveniji ne zida suhih zidov, zato bi bilo smiselno spodbujati dodatno izobraževanje za zidarje, ki naj se usposobijo za suhozidne konstrukcije in v zvezi s tem pridobijo ustrezen certifikat, s katerim bodo to znanje izkazovali. Po ZVKD-1 je namreč dopuščena možnost, da se v kulturnovarstvene pogoje vključi zahteva, da dela izvaja usposobljen obrtnik. Dokler pa takih obrtnikov pri nas ni, konservatorji te zahteve ne morejo vključevati v pogoje.

V odprti krajini zunaj naselij na območju parka pa je treba tudi paziti, da ne bi prišlo do nedovoljenega vnosa tujerodnih vrst. Znotraj območja parka na sploh je treba stremeti k ohranjanju historične kontinuitete tukajšnje kulturne krajine, zato npr. saditev sivke kategorično ni dovoljena. Njen dodatni problem v primerjavi s krompirjem idr. tujerodnimi vrstami, ki so med drugim zgodovinsko gledano, v primerjavi s sivko, že dalj časa usidrane na tem območju kot del tradicionalnega kmetijstva, je, da sivka barvno označuje krajino. V naseljih pa je treba rastlinske vrste za zasaditev izbirati glede na lokacijo in zgodovino objekta (npr. ob nekdanji meščanski, bogati hiši, se lahko sadi tudi eksotične rastline, če so bile tam izpričane; drugače je ob kmečki hiši). V vsakem primeru hitra rast rastlin ne sme biti kriterij izbire zasaditve na območju dediščine. In vsa naselja v parku so dediščina. Iz Smernic za varstvo kulturne dediščine v Regijskem parku Škocjanske jame (2011: 13–14) obenem izhaja, da se je na območju kulturne krajine treba izogibati izkoriščanju naravnih surovin v ožjem in vplivnem območju parka. Kot izkoriščanje naravnih surovin je bil dan primer kamnolomov, ki na območju parka niso dovoljeni.

Sklep

Na podlagi preučene bodo v redno delo Službe za raziskovanje in razvoj ter Naravovarstveno nadzorne službe Javnega zavoda Park Škocjanske jame na področju varovanja kulturne krajine vključene tri naloge: 1) spodbujanje ohranjanja znanja gradnje suhih zidov in njihovega obnavljanja ter vzdrževanja, 2) dokumentiranje stanja vedut na naselbinsko dediščino, in 3) nadziranje vnašanja tujerodnih vrst.

V zvezi s snovanjem in spodbujanjem varovanja kulturne krajine v parku sem že pripravila osnutek nabora postavk za spremljanje stanja vedut, sodelovala pri izvedbi razstave Suhi zid na Krasu dr. Domna Zupančiča in dr. Boruta Juvanca s Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Razstava je nastala s finančno podporo Ministrstva za kulturo ter z novogoriško enoto ZVKDS in lokalnimi nosilci znanj o suhozidni gradnji na Krasu osnovala tematski sklop znotraj odobrenega projekta Živa krajina Krasa (Operativni program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013), ki bo s širitvijo na Kras dopolnil projekt Revitas (Benčič Mohar 2012) o suhozidnih gradnjah v Istri. Poleg priprave priročnika gradnje in vzdrževanja suhozidov na Krasu bomo na čezmejnem območju izvedli popularizacijske delavnice v vrtcih, šolah in delavnice učenja gradnje za odrasle ter poskusili

vzpostaviti neformalni izobraževalni sistem, ki naj ljubiteljem in poklicnim zidarjem na koncu usposabljanja podeli neformalni certifikat poznavalca kraških suhozidnih zložb.

Namen tega neformalnega izobraževalnega sistema je obenem poskus vzpostavitve strokovne povezave med konservatorji, etnologi, arheologi, geologi, arhitekti, krajinarji in pedagogi ter ključnimi lokalnimi akterji s ciljem dolgoročnega zagotavljanja razumevanja, spoštovanja in obstoja suhega zidu na Krasu.

Viri in literatura

- BENČIČ MOHAR, Eda (ur.): *Priročnik za suhogradnjo = Priručnik za suhogradnjo*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2012.
- FABEC, Tomaž: Neolitizacija Krasa. *Arheološki vestnik* 54, 2003, 73–122.
- FISTER, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- KRANJC, Darja: *Arheološka najdišča in kulturna krajina v PŠJ: Kje se JZ PŠJ že vključuje in mora vključevati*. Škocjan: Interna zabeležka sestanka Parka Škocjanske jame, Slovenija, 23. 8. 2011.
- KRANJC, Darja: *Moč prepoznavnosti: Predlog notranje opreme obnovljene zavarovane domačije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2005 (Knjižnica Glasnika SED; 35).
- KRANJC, Darja: TZ 199/2011, Matavun (Rudi Svetina, 1960, Škoflje, *Pr Rejci*).
- KRANJC, Darja: TZ 200/2011, Matavun (Rudi Bak, 1938, Škoflje, *Pr Tineti*).
- KRANJC, Darja: TZ 203/2011–12, Betanja (Vilma Žnidarčič, 1937; Jožef Žnidarčič, 1938, Betanja, *Strmulinva*).
- KRANJC, Darja: TZ 204/2011–12, Škocjan (Albina Bak, 1927, Škocjan, *Žvnkva*).
- KRANJC, Darja: TZ 205/2011, Dane pri Divači (Zofka Grandič, 1921, Dane pri Divači, *Pr Mtici*).
- KRANJC, Darja: TZ 206/2011, Ljubljana (Božidar Premrl).
- KRANJC, Darja: TZ 214/2011–12, Ilirska Bistrica (Sabina Pugelj).
- NOVICE: Kaj pripovedujejo stari zidovi od mорта. *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodnih stvari* 13/67, 1855, 1.
- PROGRAM DELA in finančni načrt prihodkov in odhodkov JZ PŠJ za leto 2011. Škocjan: Javni zavod Park Škocjanske jame, Slovenija, 2011.
- PROGRAM VARSTVA in razvoja parka Škocjanske jame za obdobje 2011–2015. Škocjan: Javni zavod Park Škocjanske jame, Slovenija, 2011.
- SMERNICE za varstvo kulturne dediščine znotraj Regijskega parka Škocjanske jame. Nova Gorica: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, 2011 (13–14).
- STRATEGIJA prostorskega razvoja Slovenije, Razvoj krajine, 3.1 Prepoznavnost Slovenije z vidika kulturnega in simbolnega pomena krajine. Ur. l. RS, št. 76/2004.
- UREDBA o vrstah objektov glede na zahtevnost. Ur. l. RS, št. 37/2008.
- ZGO: Zakon o graditvi objektov. Ur. l. RS, št. 110/2002.
- ZON: Zakon o ohranjanju narave. Ur. l. RS, št. 56/1999.
- ZRPŠJ: Zakon o regijskem parku Škocjanke jame. Ur. l. RS, št. 57/1996.
- ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

Internetna vira

- Internetni vir 1: Izdaja gradbenega dovoljenja; <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/dogodkiPreivalci.euprava?zdid=918&sid=865>, 16. 1. 2012.
- Internetni vir 2: Register nepremične kulturne dediščine, EŠD 5001, Škocjan pri Divači – Arheološko najdišče Gradišče; <http://rkd.situla.org/>, 13. 1. 2012.

The Safeguarding of Dry Stone Walls as an Important Element of the Cultural Landscape in the Škocjan Caves Park

Škocjan Caves Park was founded in 1996 on the basis of the *Škocjanske Jame Regional Park Act*. The Act prohibits in inhabited areas any intervention and execution of works that alter the typical cultural landscape, the planned use of the land within the Park, and vegetation communities, and assigns the manager of the protected area with the supervision of the implementation of conservation regimes and the monitoring of the existing situation within the Park area. The territory of the Škocjan Caves Park is recognized as an important landscape area on the national level, and the cultural landscape within the Park has been entered in the Register of Immovable Cultural Heritage.

The text looks at the guidelines on the preservation and conservation of cultural heritage that were created by the responsible conservator of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia in charge of the field of cultural landscape. The guidelines emphasize three key segments of the cultural landscape, namely the *vedute*, dry stone walls, and the ban on the introduction of non-indigenous species of plants. In accordance with their imposed legal obligations, the Park's manager should safeguard them, encourage their preservation, and/or monitor their condition. The three segments are then discussed in more detail from the point of view of preservation and conservation of cultural heritage.

The author of this paper, who is employed at the Park as an ethnologist, focuses on the safeguarding of dry stone walls, which are walls made of stone and built without mortar. Based on their register and on oral sources, she attempts to date them, establish their location within the landscape, and explain their construction and typology. In order to ensure that interventions in their maintenance and construction comply with all legal requirements, she provides some guidelines that are based on construction and nature conservation legislations and on regulations on cultural heritage.

The dry stone walls situated within the area covered by the Park, namely in the villages of Matavun, Škocjan, and Betanja, all of them in the Divača municipality, were built from prehistoric times until approximately the 1960s when the local population no longer lived off the land. The walls were constructed in villages as well as on the karstic soil of the fields. The only exception was the pasture area originally commonly owned by the village community or by the state. According to a source from the early 20th century, the walls constructed outside the densely populated areas were made by the villagers themselves, with the exception of the more affluent ones. In the villages, the walls were generally built by professional stonemasons who used the remaining stones left over from house constructions.

Gruble were made by simply throwing stones onto a pile. Other dry stone walls were constructed on firm ground cleared of all vegetation and had no foundations. The construction began by making a framework from larger stones that were then built upon with carefully chosen stones that closely fitted each other. Smaller stones were then placed underneath them on the inner side of the wall. Larger stones were occasionally placed crosswise to create a more solid construction.

The primary function of these walls was to dispense with superfluous stones. Their secondary function was to create demarcation lines, to support, or a mixture of both. As such they were used to mark off the boundaries of property; to prevent damage to the fields and meadows; or to improve the utilization of land, for example the retaining walls and the dry stone walls constructed to create a microclimate on agricultural land. Depending on their type and location, the walls are between 0,9 and 4 meters high and with the width of 0,4 to 1,80 meters. They end in a triangle or are topped with horizontally placed flat stones (the *škrle*), or simply with gravel or vegetation. A building permit is required for the construction or reconstruction of a dry stone wall within the Park; a building permit for a simple structure suffices for the erection of walls that are not higher than 1,5 meters. While a protection of cultural heritage approval is required for the construction or repair of a dry stone wall no nature conservation approval is needed for its repair.

